

De Aardewerkfabriek Groeneveldt in de Dobbewijk van Voorschoten is enkele maanden geleden gesloopt. De eigenaar wilde het verval van het gebouw voor zijn. Voorschoten kent nu nog slechts een enkel industrieel monument: de Zilverfabriek. Zie voor een uitvoerig verslag over de gang van zaken rond Groeneveldt pag. 7.

STIJL

VAN WERKEND LEIDEN

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS

€ 3,—

JAARGANG 24 NUMMER 3 september 2013

Leiden investeert in cultuur

Nieuw leven in Meelfabriek

Aardewerk Groeneveldt gesloopt

Steenstraat 10-12

Colofon

Stielz Jaargang 24 (2013) Nummer 3
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monuminten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op Postbank 10.39.391. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 3,-.

Website Stiel:

www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel. 023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl. Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal). De auteurs en de redactie hebben hun best gedaan de rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Waar dit om praktische redenen of op korte termijn niet mogelijk bleek, kunnen de rechthebbenden zich wenden tot de redactie van STIELZ.

© STIEL. Bijdragen uit dit blad mogen na toestemming van de auteur worden overgenomen met volledige bronvermelding.

Distributie

Mevr. N. Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311XX Leiden, tel. 071-5149863.

Druk

Labor Vincit, Leiden, www.drukkerijlaborvinct.nl

Ontwerp omslag

Donna Smith

Lay-out

Grafisch Bureau Christine van der Ven, Voorschoten

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van STIEL. Tel. 071-5149863; e-mail: njbavelaar@casema.nl. Henk Budel is bedrijfskundige en kunsthistoricus. Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus. Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester van STIEL. Gerard van Hees is voorzitter van STIEL. Gerard J. Telkamp is historicus.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
G. van Hees, voorzitter, T. van Houten, secretaris, J.J. Gijsman, penningmeester, mr. H.J. Korthof-Matze, tweede secretaris, mr. Ir. L. Barendregt, ir. P. Buring, drs W.B. Burgers, mr. J.J. Turenhout.

Ere-voorzitter: Ing. drs H.J. Budel

Omslagfoto

Museum De Lakenhal wacht nieuwe toekomst door restauratie en uitbreiding.

VAN DE VOORZITTER

De stad Leiden

Stef Bos zong ooit eens over zijn woonplaats Antwerpen: "Ik houd van mijn stad, ik haat van mijn stad." Mooier kan je het bijna niet zeggen, want ook haat ver-raadt een diepe liefde. Ik hoorde het liedje terug in een commercial waarin een kaasproduct uit onze hoofdstad wordt aangeprezen. Ooit had ik het plan de melodie te gebruiken voor een eigen tekst over Leiden, maar daar is het nooit van gekomen.

Leiden is vanaf het allereerste moment dat ik hier woon een grote liefde van mij. Iedereen die bij ons op bezoek kwam kreeg een stadswandeling aangeboden. Ik las me in op de pareltjes (De Waag, Schouwburg, Burcht, Gerecht) en kocht al snel het boekje over alle hofjes. Het bezoek was ook snel verkocht, wat een mooie stad. Maar Leiden heeft ook iets chagrijnigs, iets bots, iets ruws. De vorige keer stipte ik de "wateroorlog" al aan, waarin ook maar even evenementen in de stad ter discussie werden gesteld. Alsof er geen 120.000 mensen hier wonen, ik reken de buurgemeenten niet mee. Bij de opknopbeurt van de Hooglandse Kerkgracht, een van de mooiste stukjes in Leiden, is de eis gesteld (en die is ook gehonoreerd) dat er geen bankjes geplaatst mogen worden, want er zou eens een dakloze op kunnen gaan zitten. En in het parkeerdebat duikt de term "vreemd-parkeerders" op, dat zijn mensen die legaal hun auto ergens neerzetten waar je niet hoeft te betalen. Blijkbaar kan je in Leiden onbeschaamd voor je eigenbelang gaan. Daarom haat ik de stad.

Leiden is een schitterde mix van diverse functies. De relatieve grote binnenstad huisvest veel inwoners, vooral in de categorie 20-30 jaar. Er werken ook veel mensen en er komen ook toeristen, hoewel dat er te weinig zijn. Die moeten allemaal worden bediend en dat vereist dat belangen worden afgewogen. Dat je over je eigen belang (of je schaduw) moet durven heenstappen. Dat je met de stad verder wil. Ik hou van Leiden omdat het juist zoveel heeft te bieden.

Deze zomer was ik voor het eerst in Venetië, waar bewoners wegtrekken en de stad alleen nog toeristen bedient. Ik voelde me er niet thuis.

Gerard van Hees

INHOUD

- 3 Leiden investeert in cultuursector
- 4 Leiden finalist in erfgoedprijs
- 5 Column Henk Budel
- 6 Nieuw leven in de Meelfabriek
- 7 Aardewerk Groeneveldt gesloopt
- 11 Rubriek Monument: Erfgoed aan zee
- 15 Steenstraat 10-12: Het oudste winkelwoonhuis van de oostzijde: een halve eeuw slagerij
- 22 Uit Leiden & regio

LEIDEN INVESTEERT IN CULTUURSECTOR

Cultuur blijft Leiden bezighouden. Dit najaar is een nieuwe erfgoednota te verwachten, waaraan een uitgebreide inspraakronde vooraf is gegaan. Dichtbij zijn ook de plannen voor restauratie en uitbereiding van Museum De Lakenhal. Wethouder Jan-Jaap de Haan: "Leiden blijft investeren in haar cultuursector."

In het begin van de zomer konden de gemeente Leiden en het museum De Lakenhal bekendmaken dat de selectiecommissie uit 47 internationale architectencombinaties vijf top-architecten had kunnen selecteren voor de restauratie en de uitbreiding van De Lakenhal. Het zijn: SeARCH.nl, Van Hoogevest Architecten, UN Studio, Happel, Cornelisse Verhoeven, Architectenbureau K. van Velsen en het Belgische bureau 51N4E.

De selectiecommissie bestaat uit onder anderen rijksbouwmeester Frits van Dongen, stadsbouwmeester Maarten Schmitt en museumdirecteur Meta Knol.

Plan van aanpak

De vijf architecten presenteren deze maand een visie en een plan van aanpak. Op basis hiervan draagt de selectiecommissie een van hen voor aan het college van Burgemeester en Wethouders. Vervolgens zal de uitverkoren architect enkele maanden nodig hebben om zijn visie om te zetten in een eerste ruimtelijk ontwerp.

In de periode 2015-2017 zullen de restauratie en uitbreiding plaatsvinden, waarmee de Lakenhal haar positie als modern museum voor kunst, kunstnijverheid en geschiedenis van de stad zal verstevigen. Naast de restauratie van het rijksmonument de 'Lacken-Halle' uit 1641 en de daarachter gelegen schilderijzalen, wordt een nieuwe ruimte voor wisselende tentoonstellingen gebouwd. De publieksvoorzieningen in het museum worden verbeterd door het tot stand brengen van een nieuwe entree, een publiekszaal en museumhoreca.

Museum de Lakenhal is een eigentijds museum met een hoogwaardige collectie van (inter)nationaal belang en een opvallend tentoonstellingsprogramma. Het museum maakt beeldende kunst, kunstnijverheid en geschiedenis in Leiden toegankelijk voor een breed publiek. (W.B.)

LEIDEN FINALIST IN ERFGOEDPRIJS

De gemeente Leiden is in de race voor de landelijke BNG Erfgoedprijs 2013. Het erfgoedplatform van de Vereniging Kunsten '92 nomineerde de Leidse inzending als een van de vijf finalisten. Naast Leiden zijn ook 's Hertogenbosch, Kampen, Noordoostpolder en Winterswijk genomineerd. In totaal waren er twintig inzendingen. Op 31 oktober wordt de winnaar bekend gemaakt.

Het Leids Comité Erfgoedprijs 2013 en wethouder Jan-Jaap de Haan (Cultuur) verzorgden de Leidse inzending. Het criterium voor de prijs is niet hoeveel erfgoed je als gemeente hebt, maar wat je met dat erfgoed doet.

Wethouder De Haan: "Bij de beste vijf behoren is nu al een geweldig mooie erkenning voor de grote betrokkenheid van de stad bij ons erfgoed. Dat hebben we ook centraal gezet bij onze inzending. Bijvoorbeeld: winkeliers herstellen oude winkelpuien. Wijkbewoners komen op voor het herstellen van het oorspronkelijke ontwerp van het Kooipark. Vrijwilligers zetten zich in voor geveltekens en het ontsluiten van archieven. En natuurlijk de

succesvolle Open Monumentendagen. Samen kunnen de kwaliteiten en kansen van het bijzondere erfgoed de stad verder versterken. Dat is het uitgangspunt van de nieuwe Erfgoednota die nu in de maak is."

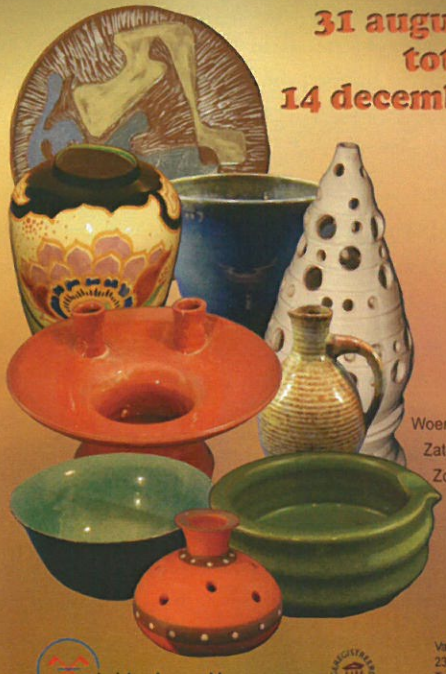
Speciaal voor deze erfgoedprijs werd een Leids comité samengesteld. Het bestaat uit Marije van den Berg (bestuurslid Stadslab Leiden en eigenaar Whiteboxing), Hans Blom (voorzitter Historische Vereniging Oud Leiden en Erfgoedkoepel), Jos van den Broek (publicist, professor Biomedical Science Communication en hoofd Science Communication & Society bij Universiteit Leiden), Pepijn Smit (artistiek leider PS|theater) en Michiel Zonneville (voorzitter 3 October Vereeniging Leiden). Zij worden ondersteund door Erfgoed Leiden en Omstreken. Deze nieuwe instelling wil de kennis en beleving van erfgoed in Leiden en omgeving verder versterken.

Meer informatie op www.leiden.nl/erfgoedprijs. Hier is ook een link te vinden naar het filmpje dat van de Leidse inzending gemaakt is.

ADVERTENTIE

Pottenbakkers
20e eeuwse Leiderdorps aardewerk
uit eigen bezit

**31 augustus
tot
14 december 2013**

Woensdag 14.00 - 17.00
Zaterdag 10.30 - 12.30
Zondag 14.00 - 16.00

Sponsoren:
park
apotheek boender

Leiderdorps Museum
Van Diepeningenlaan 110
2352 KA Leiderdorp
Tel 071-5820381
www.leiderdorpسمuseum.nl

GERARD J. TELKAMP

historicus, redacteur, copywriter
opdrachtonderzoek & eindredactie

PUBLICATIEBUREAU KAMPONG
geschiedenis van
bedrijven, gebouwen en families

Tesselschadestraat 38-A,
2332 BL Leiden
071-5315747
gerardjtelkamp@hetnet.nl

COLUMN - HENK BUDDEL

RUDI KOUSBROEK

STIEL heette vroeger WIEL, dat stond voor Werkgroep Industrieel Erfgoed. Een naam die directe associaties oproep met techniek, maar die later per notariële acte is omgezet in STIEL. WIEL organiseerde daarvoor nog, in 1986, een tentoonstelling over Industrieel Erfgoed in Leiden. Het Gemeente Archief van Leiden bood onderdak en de vraag was vervolgens, wie vragen we om te openen.

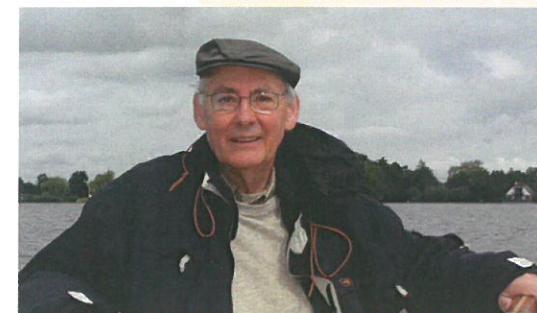
De keuze viel op Rudi Kousbroek, bekend auteur en inwoner van Leiden.

Maar wat echt de doorslag gaf was dat Kousbroek, redacteur van het *NRC Handelsblad* en essayist, bekend stond als een schrijver die oog had voor het industrieel erfgoed.

Willem Frederik Hermans, een andere Nederlandse literaire auteur, gaf ook wel blijk van interesse voor machines en techniek, maar dat beperkte zich tot een zure kwinkslag over oude typemachines en fototoestellen. Kousbroek begreep echter niet alleen tot in de finesses hoe het allemaal werkte, maar schreef daar dan als een verraste buitenstaander over. Een pistool noemde hij een explosiemotor waarbij de zuiger in de slag verloren gaat of te wel een 1 tact motor. Beleden als hij was (op school heette hij IWA, Ik Weet Alles) verwees hij zodoende naar 17e-eeuwse Nederlandse experimenten met explosiemotoren die buskruit als brandstof gebruikten.

De interesse van Kousbroek voor techniek was vooral gebaseerd op bewondering voor historische techniek en afkeer van de in zijn ogen uitsluitend op winstbejag en kille doelmatigheid gerichte techniek van onze tijd. Hij dichtte voor de kinderpagina van de NRC:

*Nee, een vliegtuig is te haastig
En het gaat ook veel te hoog
Niets herinnert in de wolken
Aan de aarde en haar volken
Met een luchtschip is dat anders
Het drijft maar voort gelijk een zucht
En van de wereld daar beneden
Zie je nog het kleinste gehucht*

En voor volwassenen legde hij uit dat in drie uur, in plaats van zes, naar New York vliegen geen vooruitgang is als men dat begrip niet blind en irrationeel hanteert. Dat wil volgens Kousbroek zeggen dat men in aanmerking neemt dat geluidshinder in de buurt komt van "sonische destructie" en dat luchtvaartmaatschappijen op steeds kortere termijn steeds kostbaarder materiaal moeten aanschaffen.

Maar als Kousbroek in een in 1991 gehouden rede, gepubliceerd in *NRC Handelsblad* het heeft over techniek en vooruitgang in de 19e eeuw, zingt hij zich los van kosten-baten-analyses en juicht over de Cruquius, de grootste nog bestaande stoommachine ter wereld en in 1848 gebouwd voor het droogmalen van de Haarlemmermeer:

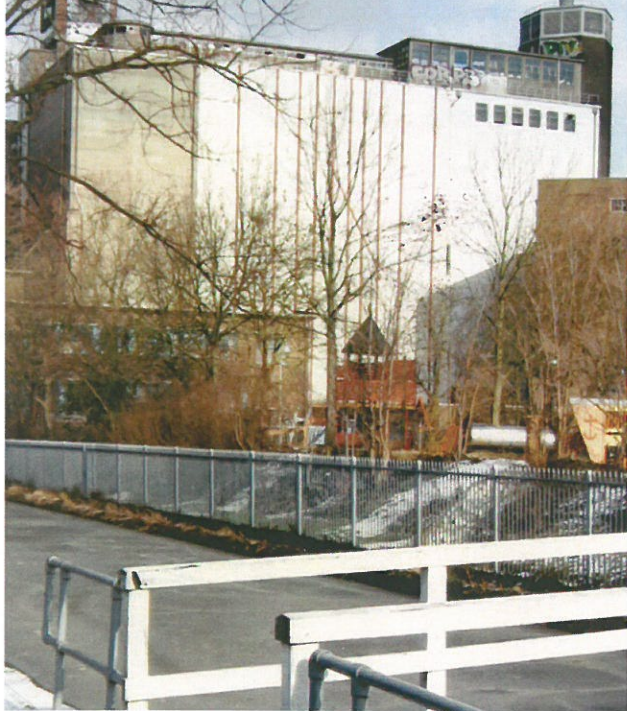
*Aanschouw de Behemoth: het beest spuwt
rook als een draak en heeft acht armen, als
een spin; die armen kunnen ook bewegen,
maar zonder dat het gevaarte van zijn
plaats komt; het zit vastgebakken op zijn
plaats als een zeeanemoon, maar heeft dan
ook geen achtervolging van andere dieren
te duchten. Het monster wordt verteerd
door een kolossale, gigant dorst: met een
enkele beweging van zijn acht armen ver-
zwelgt hij vijftigduizend liter water – Zie,
hij doet de rivier geweld aan, en verhaast
zich niet; hij vertrouwt dat hij de Jordaan
in zijn mond zou kunnen intrekken.*

Rudi Kousbroek stierf op 4 april 2010 in Leiden; er zijn voor hem en na hem geen dichters opgestaan die het industrieel erfgoed zo waren toegedaan als hij.

Het zij hem vergeven dat hij aan het verzoek van WIEL de eerste tentoonstelling over industrieel erfgoed van Leiden te openen, niet heeft willen of kunnen voldoen.

Noot: Behemoth staat in het Hebreeuws voor een reusachtig mythisch monster en koning der dieren, zie Job 40:18

AANLOOP NAAR HERONTWIKKELING NIEUW LEVEN IN DE MEELFABRIEK

De plannen voor herontwikkeling van de Leidse Meelfabriek liggen gereed. In de aanloop naar een tweede leven voor dit rijksmonument worden thans de mogelijkheden onderzocht voor tijdelijke kantoorruimten, evenementen en festivals, horeca-activiteiten en openstelling van het terrein. Nieuw leven dus in het complex van de Meelfabriek.

TEDxLeiden
independently organized TED event

Op uitnodiging van de Meelfabriek krijgt TEDx Leiden haar thuisbasis op het industriële complex. TEDx Leiden is de lokale afvaardiging van de bekende non-profit organisatie TED, die zich toelegt op het verspreiden van inspirerende ideeën, die bijdragen aan een betere wereld. TED is ook een jaarlijkse bijeenkomst in Californië, waar sinds 1984 grote denkers en doeners als Bill Gates, Al Gore, Isabel Allende en Jane Goodall hun inspiratie hebben gedeeld.

Op 22 november a.s. zal TEDx Leiden in de Meelfabriek een conferentie presenteren met als thema 'Circles of Life'.

Kunst

Deze maand, september 2013, aan het begin van het nieuwe culturele seizoen, opent de Meelfabriek haar deuren

voor een bijzondere manifestatie. De Meelfabriek nodigde museum De Lakenhal uit om in het industriële complex een tentoonstelling samen te stellen. Leidse kunstenaars verbinden tijdens deze manifestatie hun kunstwerken in brede zin aan dit erfgoed aan de Zijlsingel, een belangrijk overblijfsel van het industriële verleden van Leiden.

De tentoonstelling is voor het publiek te zien op 14 en 15 september. De expositie is ook geopend in de weekenden van 21 en 22 september en tijdens de Kunstroute op 28 en 29 september.

Singelpark

De herontwikkeling van de Meelfabriek zal een vitale rol gaan spelen bij de stedelijke vernieuwing van Leiden. De fabriek is een belangrijke schakel in de ontwikkeling van het zes kilometer lange Singelpark. Het eerste, uitgewerkte ontwerp voor het Katoenpark en het Ankerpark, aan weerszijden van het complex, werd in opdracht van de Meelfabriek uitgevoerd door de Zwitserse landschapsarchitect Günther Vogt.

www.stadslabeiden.nl/projecten/singelpark/

De laatste tijd is het Singelproject in een stroomversnelling gekomen. De gemeente Leiden trekt ruim 9 miljoen euro uit voor de aanleg. Twee jonge en talentvolle ontwerp bureaus, Lola Landscape Architects uit Rotterdam en Studio Karst uit Zürich, leggen de laatste hand aan een imponerend plan, waarbij de hele singelrand één grote botanische tuin wordt met bomen en planten uit de hele wereld en nieuwe functies als doe-het-zelf-tuinen, een leestuin en nog veel meer. Begin maart werd op het Stationsplein de Kweektuin geopend, het eerste zichtbare stukje Singelpark.

Verder krijgt het terrein van de Meelfabriek een semi-openbare tuin, die wordt aangelegd door tuinarchitect Piet Oudolf in samenwerking met Peter Zumthor, de Zwitserse architect van het plan voor de Meelfabriek.

(De Meelfabriek)

De Aardewerkfabriek van Groeneveldt vlak voor de sloop in mei 2013 nog in een staat die hergebruik mogelijk maakte.
Foto: auteur.

AARDEWERK GROENEVELDT GESLOOPT

Woensdag 12 juni is Aardewerkfabriek Groeneveldt in de Dobbewijk van Voorschoten onverwachts gesloopt. De huidige eigenaar zou verval van de fabriek vrezen en gaf daarom opdracht tot afbraak. Met het gebouw van Pieter Groeneveldt verdween de laatste herinnering aan kunstzinnige ondernemers in Voorschoten zoals het Paapje van Hans Polak en de handweverij van Cornelis Moser. Het in 1941 door de architect Brusse ontworpen gebouw vertegenwoordigde in Voorschoten de vooroorlogse architectuurstroming 'Nieuwe Zakelijkheid'.

Het is een goed bewaard geheim dat Voorschoten, een stil forensendorp ten zuiden van Leiden, een eigen fabrieksterrein kent. Ver van de dorpskern, over de spoorlijn en bijna al in Wassenaar ligt dat terrein, de Dobbewijk. Niet ontstaan tijdens de golf van naoorlogse industrialisatie, maar al daterend van vóór de oorlog. Wie daar op verkenning ging, kon aan de rand, tussen hoog geboomte, een roodbakstenen bouwwerk zien, door de tijd geteisterd, maar niet ouderwets. Achter de rijen rechthoekige vensters, met slanke stalen kozijnen, zaten tot 1972 mannen en vrouwen die vazen, potten en schalen op hun draaischijven lieten ontstaan. Dat gebouw was het levenswerk van Pieter Groeneveldt, directeur, eigenaar, fabrikant, kunstenaar en keramisch vormgever.

Kort geleden, op woensdag 12 juni is alles weggevaagd wat in de Dobbewijk aan Pieter Groeneveldt herinnert. Machtige sloopmachines op rupsbanden en uitgerust met zware kogels, betonscharen en palenbrekers rolden de wijk binnen en begonnen het bouwwerk met groot geweld te vernielen. De huidige eigenaar, de heer J.W.J. Belt, zei dat hij voortschrijdend verval van zijn eigendom niet kon ke-

ren en dat hij daarom opdracht gaf tot de sloperij. Toen de wolken van gruis en stof na uren neerdaalden en de vogels terugkeerden op hun nesten in het omringend groen, resteerde van de historische fabriek alleen nog een trieste puinhoop.

De Aardewerkfabriek van Groeneveldt in juni 2013, troosteloos na de afbraak. Foto: auteur.

Verlies

Wat betekent de afbraak van deze fabriek in de Dobbewijk? Voorschoten kende in de eerste helft van de twintigste eeuw een aantal invloedrijke vertegenwoordigers van de vernieuwingsbeweging in de kunstnijverheid. Opmerkelijk is daarbij dat, terwijl in de jaren dertig van de vorige eeuw in Nederland veelal gold: "retour à l'ordre", terug naar het oude vertrouwde, juist in Voorschoten de vernieuwing in de kunstnijverheid bleef bloeien.

Voorschoten maakte in die vooroorlogse periode een kleinschalige industriële ontwikkeling door, die zich in de Dobbewijk concentreerde. Pieter Groeneveldt was de pionier; daarna volgden op die plek andere kunstzinnige ondernemingen. Zij kregen al gauw bekendheid in de wereld van ontwerpers, architecten, binnenhuisarchitecten, kunstnijverheidsgaleries en scheepsbouwers. Behalve de aardewerkfabriek van Pieter Groeneveldt behoorden tot die ondernemingen de handweverij van Cornelis Moser en de door Hans Polak opgerichte tapijtknoperij en weverij het Paapje, genoemd naar de nabijgelegen Paapelaan. Van de plaatsen van herinnering aan die periode resteerde als enige nog de fabriek van Pieter Groeneveldt en ook die is nu vergaan.

Kunstenaar en werkgever

De fabriek van Pieter Groeneveldt was ook de plaats van herinnering aan de persoon Pieter Groeneveldt en dat gold voor velen in Voorschoten die hem bewonderden als kunstenaar maar ook als humaan en betrokken werkgever.

Pieter Groeneveldt, opgeleid als portretschilder aan de Rijksacademie in Amsterdam, ontdekte het keramisch vak bij Amphora in Oegstgeest. In 1927 begon hij zelf een werkplaats aan de Donklaan in Voorschoten. Pieter Groeneveldt is de laatste van een generatie kunstenaars als Willem Coenraad Brouwer en Bert Nienhuisen die voor het eerst leerden hun ontwerpen zelf in klei te vormen. Zo ontstond een tak van nijverheid ingebed in de Europese hoofdstromen van art nouveau, art déco en later functionalisme. Pieter Groeneveldt had zelf niets met de weelderige versieringen van het art déco. Eerder behoort hij tot het functionalisme. Niettemin liet hij zeker kunstzinnige expressie toe in zijn werk.

In 1938 richtte de kunstenaar "Aardewerkfabriek Groeneveldt" op; daarmee is gemarkeerd dat toen de atelier- en werkplaatsfase achter hem lag.

Pieter Groeneveldt beschikt dan over een eenvoudig fabrieksgebouw aan de Donklaan, zonder verdieping, terwijl de oven voor de biscuitbrand een centrale plaats inneemt. De draaierij is van bescheiden afmetingen. Aannemelijk is dat er dan nog maar op bescheiden schaal sprake kan zijn van serieproductie.

In de oorlogstijd hield de kunstenaar-fabrikant het bedrijf draaiende en toen in 1941 een grote brand woedde, werd er meteen aan herbouw begonnen. Pieter Groeneveldt schakelde zijn vriend Jan Willem Eduard Buijs in, een vooraanstaand architect in vooroorlogs Nederland. Buijs ontwierp echter niet zelf het nieuwe gebouw, maar schoof de in architectuuropvatting verwante architect ir. H.J. Brusse uit Rotterdam naar voren.

Henk Brusse is altijd in de schaduw gebleven van architecten als W.M. Dudok en J. Wils, maar hij kan niettemin gelden als een belangrijk representant van de Nieuwe Zakelijkheid in Nederland. Hij ontwierp onder andere de villa voor P.M. Cochius in Blaricum. Zoals bekend, was Cochius in de jaren dertig de op het gebied van vormgeving stuwende directeur van glasfabriek Leerdam en gevierd in de internationale wereld van industrieel ontwerpen. Henk Brusse was, behalve praktiserend architect, ook docent aan de Haagse Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. Hij nam in de oorlog deel aan het verzet en bezweek in 1944 in het Nacht und Nebel kamp Gross-Rosen in Polen.

Architectonisch monument

Op 25 juni 1941 werd aan ir. H.J. Brusse, Statenweg 66 te Rotterdam, door de gemeente Voorschoten officieel vergunning verleend voor de bouw van het door hem ontworpen fabrieksgebouw aan de Donkweg 74 te Voorschoten. Het gebouw werd nog in de oorlog voltooid, maar productie kwam er waarschijnlijk pas na de oorlog volledig op gang. Dan is er ook sprake van arbeidsdeling en specialisatie in

het bedrijf, dat op sommige ogenblikken wel twintig personeelsleden telde.

Een opmerkelijk onderdeel van het ontwerp uit 1941 vormden de naar verhouding ruime kleedruimten voor mannen en vrouwen en de aanwezigheid van een douche. Een aanwijzing dat er een, voor die tijd, opmerkelijke aandacht was voor het welzijn van werknemers.

In 1955 vond een inpandige verbouwing plaats, die de gevelarchitectuur ongemoeid liet.

De hoofdvorm van de fabriek, de gevelindeling en de taillering van de vensters met ranke stalen kozijnen waren ontworpen overeenkomstig de architectuuropvatting van de Nieuwe Zakelijkheid. De fabriek was het enige grote gebouw in Voorschoten dat het verhaal van de architectuur van de Nieuwe Zakelijkheid vertelde en vormde tevens een van de laatste gerealiseerde ontwerpen volgens die architectuuropvatting in Nederland.

Tableau

Voor de afbraak konden treinreizigers een blik werpen op het 9 meter lange keramische plateau op de zuidoostgevel van de fabriek van Pieter Groeneveldt. BRON: helpwandkunstsporen.nl/12/details/583/

Een opmerkelijk element aan de zuidoostelijke gevel vormde het polychrome tableau. Niet minder dan 9 meter lang en met daarop in reliëf de letters: AARDEWERK GROENEVELDT. Voor elke letter was er een 50 cm hoge polychrome keramische tegel. Kleurgebruik en afmetingen maakten het tableau tot sprankelend en sleutelement binnen de overigens strikt functionele architectuur. De combinatie van tekst en architectuur doet denken aan het befaamde gebouw De Volharding in Den Haag van de al eerder ter sprake gekomen bekende architect Buijs, alsook aan het tableau met de tekst HET VOLK, dat de gevel bekroont van de Arbeiderspers in Amsterdam, uit 1929-1931 en ook van Buijs.

Men kan zich afvragen of Buijs misschien de fabriek mee heeft ontworpen of dat architect Brusse met het tableau een tribuut aan zijn befaamde collega in gedachten had. Hoe dan ook, het tableau vormde tot woensdag 12 juni

Tableau "Het Volk" op het bebouw van de Arbeiderspers in Amsterdam. Bron: en.wikipedia.org/wiki/File:Gebouw_Arbeiderspers_Amsterdam.jpeg

Tableau "De Volharding" op Verzamelgebouw De Volharding, Den Haag, 1928. Architect: J.W.E. Buys en J.B. Lürsen. Bron: Foto-graaf: onbekend. Collectie NAI | TENT_o505.

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

De contributie bedraagt € 20,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts € 12,50. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 o.v.v. "nieuw lid" bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

Postbus 917, 2300 AX Leiden, www.oudleiden.nl

onderdeel van DUWO

Op kamers in Leiden?

Bezoekadres:
Rapenburg 33, Leiden

www.s!swonen.nl

Je eigen thuis

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

2013 een onmiskenbaar *landmark* van Voorschoten. In het bijzonder voor treinreizigers op de drukste spoorlijn van Nederland, die juist langs die zuidoostelijke gevel loopt.

Industrieel en kunsthistorisch monument

Het is goed dat Voorschoten verscheidene boerderijen als gemeentelijk monument heeft erkend, maar de fabriek van Pieter Groeneveldt, die herinnert aan andere aspecten van het arbeidzaam verleden, had niet verloren mogen gaan. Voorschoten kent nu nog slecht één officieel industrieel monument, namelijk de Zilverfabriek. Hoe fraai en belangrijk ook, dat doet te kort aan het verleden van kunstambacht en industrie dat het forensendorp ook kende.

Het Museum Voorschoten, dat thans de grootste museale collectie keramisch werk van Pieter Groeneveldt in Nederland beheert, beschouwt presentatie en onderzoek van zijn oeuvre als een van de speerpunten van beleid. In samenhang daarmee was het fabrieksgebouw van Pieter Groeneveldt belangrijk; dit gebouw vormde namelijk de materiële context waarbinnen het werk van deze kunstenaar, mede door de handen van door hem opgeleide mannen en vrouwen, tot stand kwam. De tastbare aanwezigheid ervan diende ook de herinnering aan het bestaan van de kunstenaar en kon onderzoek faciliteren. Nu is dat niet meer mogelijk. Maar er is bij alle droefenis om het verlies

van de fabriek wel een lichtpuntje. Tijdens de sloop van de fabriek is namelijk het grote tableau met de letters AAR-DEWERK GROENEVELDT behouden en nu in delen bewaard. Naar verluidt is dat gebeurd met het oog op een bestemming in het Museum Voorschoten.

Imago

Het negen meter lange tableau is straks niet bepaald een stuk dat passend getoond kan worden in de vitrines van het Museum aan de Voorstraat, maar dat het tableau überhaupt bewaard blijft, is natuurlijk te verkiezen boven een roemloos einde in de vergruizingsmolen van de slopers.

Het verlies van het *landmark* langs de spoorlijn is daarmee echter niet ongedaan gemaakt. Reizigers zullen nooit meer het bijzondere plateau voorbij zien flitsen dat de naam van een belangrijk Voorschotens kunstenaar op het netvlies projecteert. Voorschoten doet zo zijn imago tekort.

Maar het kan nog goed komen. Gelukkig is, zoals gezegd, het plateau letter voor letter bewaard en opgeslagen. Een reconstructie van alleen de fabrieksmuur waarop het tableau prijkte, vormt een overzichtelijk karwei en het vervolgens herplaatsen van dat tableau is een daad die de onverwachte afbraak van een monumentale Voorschotense fabriek een beetje goed kan maken.

Henk Budel

RUBRIEK MONUMENT

NOORDWIJK TERUG NAAR BADPLAATSARCHITECTUUR: ERFGOED AAN ZEE

RUBRIEK MONUMENT

In deze rubriek aandacht voor het industrieel erfgoed buiten Leiden en regio. Deze keer de badplaats Noordwijk, die terugwil naar de Noordwijkse stijl.

Badplaatsen veranderen snel van aanzien. Dat is niet alleen het gevolg van ophoging van de kust voor een betere beveiliging tegen de zee, ook worden gebouwen relatief snel vervangen. De fraai ogende villa's, met veranda's en koepeltjes, loggia's en balkons in de stijl van omstreeks 1900, moeten vaak plaatsmaken voor appartementengebouwen. De zogeheten badplaatsarchitectuur,

waar kuststadjes zich graag op beroemen, is op de terugtocht. Maar Noordwijk aan Zee wil terug naar die architectuurstijl, die voor deze gelegenheid de Noordwijkse stijl is genoemd.

Die naam staat ook in het beeldkwaliteitsplan, dat de gemeente samen met de Amsterdamse architect Sjoerd Soe-

Hotel Huis ter Duin, blikvanger van Noordwijk aan zee. Op de voorgrond de bus van het Nederlands voetbalelftal, dat hier met regelmaat verblijft.

ters een aantal jaren geleden opstelde. In dat plan wordt gezegd dat Noordwijk meer samenhang in zijn bebouwing moet krijgen. Daarvoor zijn richtlijnen nodig en die zijn opgenomen in het plan. Regels voor bouwen aan de boulevard óók.

De badplaatsarchitectuur treffen we aan in alle badplaatsen langs de Noordzee. In meer of mindere mate. Soms ook wordt gesproken van de Normandische stijl. De badplaatsen aan de zee hebben hun bestaan te danken aan een cultuuromslag in de achttiende eeuw. Voor die tijd was er niet of nauwelijks belangstelling voor wonen aan zee. Maar dat werd anders: steeds vaker werd de zee gezien als een kracht die genezing brengt. En onder invloed van de Romantiek werd de ontmoeting met de zee een emotionele belevenis.

Tegen het eind van de achttiende eeuw en in de eerste helft van de negentiende eeuw was er sprake van het zeebad in georganiseerde vorm. Met als belangrijke kenmerken: (aanvankelijk)

badkoets en badhuis, later Kurhaus en speelzaal. Die ontwikkeling vinden we in de Belgische zeebaden Oostende en Blankenberge, ons eigen Scheveningen en Duitse badplaatsen als Wangeroege en Norderney, beide Ostfriesse Waddeneilanden.

Verstedelijking

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam een verstedelijking van de badplaatsen aan zee op gang. Daarbij speelde ook de industriële ontwikkeling een rol, vooral ook de opkomst van nieuwe vervoersmogelijkheden. De badplaats werd gemakkelijker te bereiken.

Die stedelijke ontwikkeling kwam als eerste in de badplaatsen langs de Engelse en Franse Kanaalkust, zoals Brighton, Eastbourne, Dieppe en Deauville. Vooral het aaneengesloten zeefront, bestaande uit appartementsgebouwen, raakte in zwang. In deze periode kregen bouw- en exploitatiemaatschappijen een in belang toenemende rol bij de ontwikkeling van de badplaatsen.

Toonaangevend was in deze tijd Oostende, dat zich graag aanpreekt als 'Koningin der badsteden'. Oostende kreeg ook een casino, evenals trouwens Blankenberge. Elders waren speelbanken lang niet toegestaan.

Familiehotel Edelman.

Een villa met ronde vormen nabij het Picképlein.

In Scheveningen verrees in 1884/1885 het Kurhaushotel. In de daarop volgende decennia groeide Scheveningen uit tot een internationaal befaamd badplaats, met aan het zeefront het gebouw Seinpost en het Kurhaus. In 1901 kwam er, in navolging van buitenlandse badsteden, de eerste pier tot stand. Die ging in 1943 verloren door brand. De tweede, een creatie van architect H. Maaskant, werd in 1961 geopend door prins Bernhard. De Scheveningse pier is nu in verval en haar voortbestaan is onzeker.

Villapark

In enkele badplaatsen aan zee was er een andere ontwikkeling. Dat is bijvoorbeeld het geval in Noordwijk aan Zee. Daar kwam aan het eind van de negentiende eeuw een villapark met

badaccommodatie tot stand, naar een ontwerp van de landschapsarchitect D. Wattez. Eerder al, in 1885, verrees het badhotel Huis ter Duin, dat nog bestaat in de vorm van een hotel met appartementen. Een ontwikkeling als in Noordwijk aan Zee vinden we ook in de Belgische badplaats De Haan.

In de periode tussen de wereldoorlogen waren er weinig of geen nieuwe ontwikkelingen. Wel nam het bezoek aan zee flink toe. Niet langer was de kust een plaats van vermaak en ontspanning voor alleen de elite.

Na de Tweede Wereldoorlog werd die lijn doorgetrokken. Het massatoerisme bereikte ook de kust. Overigens hadden vrijwel alle badplaatsen aan de kust schade opgelopen door militaire operaties. Vooral Zandvoort en Oostende moesten het ontgelden.

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwam de welvaart, met een toenemend vakantiebudget en autobezit. Een verdere verstedelijking trad op, vaak ook een verdichting van de bebouwing langs de kust, in het bijzonder in België. Villa's moesten het steeds vaker afleggen tegen appartementsgebouwen.

Een van de kenmerken van de badplaats aan zee is de noodzaak om snel in te springen op veranderingen in het gedrag van toeristen. Vandaar

Een van de villa's in aanbouw aan de Rembrandtweg in Noordwijk aan Zee.

Oud vissershuisje aan de Parallelboulevard in Noordwijk aan zee.

dat afbraak en nieuwbouw elkaar snel opvolgen. Vandaar dan ook dat historische gebouwen maar in beperkte mate aanwezig zijn.

Plan

In het beeldkwaliteitsplan van Noordwijk, daterend van 2005, heeft de gemeente gekozen voor de badplaatsarchitectuur van toen. De regels daarvoor worden nu toegepast. Zo is dat het geval met de bouw van zes nieuwe villa's in Noordwijkse stijl aan de Rembrandtweg in De Zuid. De villa's komen in de plaats van de oudere hotels De Lichtboei en Duin en Dal.

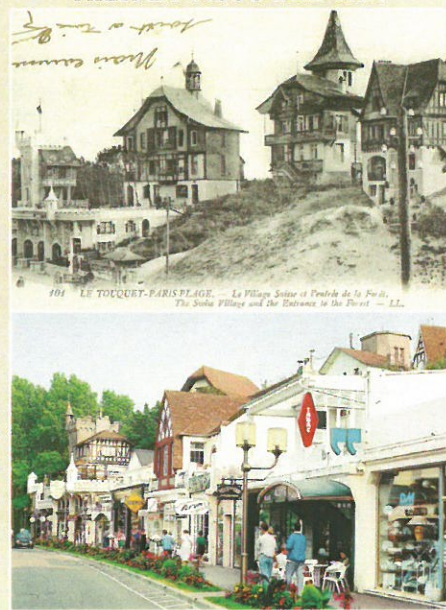
Architect Soeters heeft in een interview over deze stijl gezegd dat de bebouwing in Noordwijk te weinig samenhang heeft. "Na de Tweede Wereldoorlog ging het erom snel en goedkoop kamers op elkaar te stapelen en die te verhuren. Veel van de oudere typische badplaatsarchitectuur is helaas verloren gegaan." Noordwijk hoopt nu dat op termijn het beeldkwaliteitsplan de badplaats nieuwe glans zal geven!

Wibo Burgers

Bronnen

Berndsen, Jos, Saal, Peter en Flip Spangenberg, *Met zicht op zee. Tweehonderd jaar bouwen aan badplaatsen in Nederland*,

LE TOUQUET-PARIS-PLAGE HIER ET AUJOURD'HUI

Oud en nieuw in de Franse badplaats Le Touquet.

België en Duitsland, Staatsuitgeverij Den Haag, 1985.

Hulsman, Bernhard, 'Balkons maken badplaatsen', interview met architect Sjoerd Soeters, NRC-NL, 2005.

Schuppen, Steven van, en Vladimir Mars, *De langste stad. Van het Zwin tot de Slufter. Reis langs verblijfstoeristisch erfgoed van de Nederlandse kust*, uitgeverij Open kaart, 2005.

Stal, C.J.J. en P. Wander, *Van badkoets tot golfbad*, tekstboekje bij tentoonstelling in het Kurhaushotel over de badplaats Scheveningen, zomer 1984.

VAN TWEE BEDRIJVEN NAAR ÉÉN: DE VELE GEDAANTEN VAN STEENSTRAAT 10-12

HET OUDSTE WINKELWOONHUIS VAN DE OOSTZIJDE: EEN HALVE EEUW SLAGERIJ

Bakkerij/croissanterie op Steenstraat 18/20, richting Beestenmarkt. Foto Niek Bavelaar, oktober 2012.

Bijna aan het eind van de door de Sint Aagtenstraat onderbroken twee rijtjes winkelwoonhuizen aan de oostzijde van de Steenstraat, van Binnenvestgracht tot Beestenmarkt, staat het enige echt oude pand, van vóór de twintigste eeuw, Steenstraat 18-20. Het op de begane grond verheelde winkelwoonhuis fungeerde ruim een halve eeuw als ambachtelijke slagerij.

Hoe oud het winkelwoonhuis Steenstraat 18-20 precies is, blijft in dit artikel vooralsnog onbestemd. Daarvoor is er in Leidse traditie te veel aan het pand versleuteld, is er soms te veel verwarring over huisnummering en kadastrale indeling. Nader onderzoek zal moeten volgen. Wel zijn er in 1922 en 1936 min of meer substantiële en gedocumenteerde verbouwingen geweest, die het aanzicht van het gebouw veranderd hebben, en niet alleen van de onderpui. De mij beschikbare kadaster- en andere gegevens gaan niet veel verder terug dan circa 1850. In ieder geval lijkt er na die tijd geen sprake van volledige nieuwbouw.

Aangezicht

Wat wij zien is – afgezien van de in etappes in en na de jaren zeventig van de twintigste eeuw vrijwel volledig verknoeide onderpui – een kloeke en klassiek opgebouwde bovenwoning (thans diverse appartementen) van het voormalig dubbel woonwinkelhuis 18 & 20. Op de eerste verdieping links drie forse verticale vensters met glas-in-lood in de bovenramen. Boven deze vensters verticaal siermetselwerk in strekse bogen of hanenkammen. Rechts een trapeziumvormige erker, met middelgroot middenraam en twee zijramen, alle drie met glas-in-lood bovenramen. Het metselwerk met forsere stenen rondom de erker is een teken van de latere aanbouw van dit onderdeel van het pand: het verschilt van de kleine metselsteentjes van de rest van de voorgevel. Op de tweede verdieping links drie en rechts twee verticaal verdeelde vensters, met glas-in-lood bovenramen. Deze rij staande vensters gaat aan de bovenzijde over in een kunstig gepleisterde, boven de vensters dakvormige, en op de gemetselde tussenruimte van sierlijke inkepingen voorziene strook, dit alles onder de doorgaande kroonlijst van de lijstgevel. Deze pleisterstrook zou met evenveel recht als *art deco* kunnen worden aangeduid of als pseudo- of neoklassiek. Op de van dakpannen voorziene zolder staat in het midden een moderne dakkapel. Kortom, een mix van negentiende- en twintigste-eeuwse elementen, verfraaiing en verknoeiing.

Van sigarenfabriek tot slagerij

In het linkerdeel (nummer 18) was in elk geval op de begane grond van 1881 tot 1922 een sigarenfabriekje gevestigd, van de achtereenvolgende eigenaren van nummer 18 Arie B. Stijger, Frans G.C. Bursch en Willem Le Mair. Dit fabriekje vormde bedrijfsmatig één geheel met de op nummer 14-16 gevestigde tabakswinkel en tabaksmagazijn Boerhaave en de op nummer 19 aan de overkant liggende tabakskerverij. Over de lotgevallen van deze families en hun panden en de erin gevestigde bedrijven schreef ik in de afleveringen van december 2012 en maart 2013 van dit tijdschrift. Tabakshandelaar A.B. Stijger had het complex aan de oostzijde van de Steen-

straat in augustus 1881 op een veiling verworven. Nummer 18 stond toen omschreven als Bergplaats met Bovenwoning: opgang, voorkamer met 3 kasten, alkoof of tussenkamer met bedstede en kast, stookplaats, keuken met stookplaats, pomp en toebehoren, kleine voorkamer en zolder. De bergplaats was verhuurd voor 65, de bovenwoning voor 200 gulden per jaar. Willem le Mair kocht de combinatie 14-16, 18-19 & 20 A van F.G.C. Bursch voor 20.000 gulden in 1919. De tabaksbewerking werd al gauw geconcentreerd op nummer 19. Voor nummer 18 vond hij een slager als nieuwbakken zelfstandig ondernemer en op de plaats waarvoor Bursch nog in 1913 vergunning had aangevraagd voor plaatsing van een motor voor aandrijving van een eest-, een snij- en een messenslijpmachine van de sigarenfabriek, werden anno 1922 de messen geslepen voor bijna zes decennia slagersbedrijf.

Slagerij Johan de Geest

In het *Leidsch Dagblad* van 30 september 1922 lezen we onder de gemengde berichten over de verandering van exploitatie. De heer Joh. de Geest, tot nog toe werkzaam bij de firma Cramer, hoek Korenbeurssteeg alhier, opent maandag a.s. in het perceel no. 18 aan de Steenstraat een vleeshouwerszaak en

Steenstraat 14-16 met op de achtergrond de reclame van de slagerij van nummer 18 met de leus: 'T IS GOED, 'T IS VAN TEEKENS'. Foto begin jaren zeventig. Collectie RAL.

spekslagerij annex een winkel in fijne vleeswaren, worst enz. uit de bekende fabrieken van Tieleman en Dros, alhier. [’t Is maar dat de lezer het weet: Tieleman en Dros aan de Middelstegegracht deden niet alleen in groenteconserven maar ook in vlees; GJT] In dit perceel was vroeger een fabriek van tabak en sigaren gevestigd, maar het heeft een zodanige verbouwing en verfraaiing ondergaan dat het oude huis straks na opening niet meer zal zijn te herkennen. (Wellicht zijn toen de nieuwe ramen ingezet op de bovenverdiepingen, met het sierpleisterwerk onder de kroonlijst?)

Hoofdaannemer was Nicolaas Stikvoort, geboren 14 september 1884 te Leiden als zoon van sigarenmaker Theodorus Maria Stikvoort en Johanna Maria van der Woerd. Timmerman Nicolaas huwt in 1911 stokersdochter Wilhelmina Sas. Nicolaas Stikvoort schreef begin jaren twintig in op talloze bouwprojecten, meestal samen met J.C. de Graaf(f); soms was hij ook zelf projectontwikkelaar; zo bouwde de toen op het adres Molenstraat 43 wonende timmerman en aannemer N. Stikvoort op een door hem aangekocht bouwterrein aan de Mauritsstraat in zijn eigen Noorderkwartier zes huizen voor de verkoop. Anno 1912 was in de Leidse telefoongids nog een timmerbedrijf Stikvoort te vinden, aan het Utrechtse Jaagpad, maar zonder archief. Onder Stikvoorts medewerkers voor de verbouwing van Steenstraat 18 werd de elektricien Swaak met ere genoemd. Samen hebben ze van het project iets gemaakt dat “niet alleen doelmatig is voor het daarin uitgeoefend bedrijf, maar ook het interieur (sic!) der straat zeer verhoogt.” Dit alles met “sanitair ingerichte toonbank, een moderne snijmachine, en flinke ijskasten”, die de nieuwe winkel “versieren”.

Johannes Hendricus de Geest was geboren op 9 juli 1899 als tweede zoon van koffiehuishouder en kastelein Arend de Geest. Hij huwde de Katwijkse timmermansdochter Niesje Meijvogel. Kennelijk heeft Joh. de Geest het slagersambacht uitstekend onder de knie gekregen bij vleeshouwerij C. Cramer (voorheen Firma Ruigrok), Botermarkt 1, hoek Korenbeurssteeg. Als 22-jarige begon hij voor zichzelf, na een door zijn vader, door huisbaas Willem le Mair en/of door de bank bekostigde verbouwing. Voor zijn smakelijke vleeswaren adverteerde hij voortaan dat het een lieve lust was. In 1923 bijvoorbeeld met extra aanbieding van eerste kwaliteit vers geslacht Hollands vee: geen bevroren of buitenlands vlees, zo staat er uitdrukkelijk. En in 1930 wordt met alle soorten lamsvlees geadverteerd, van lamsbout tot en met lamsgehakt. Maar dezelfde annonce meldt ook dat vanaf heden bij Joh. de Geest op het “speciaal adres voor hotels en restaurants” Steenstraat 18 altijd voorhanden is rund-, kalfs- en varkensvlees tegen scherp concurrerende prijzen. Levering aan de horeca dus. Aan de helft van het pand 18-20 had De Geest duidelijk niet genoeg. Zo lezen we in de lijst wijzigingen in registratie bij de Kamer van Koophandel van april 1942 dat de op naam van Joh. de Geest staande zaak in Worstfabricatie en

-handel gelegen aan de Kruisstraat 23 (dus op een steenworp afstand in de Oude Morsch) per 1 april 1942 is overgegaan aan de vennootschap onder forma “Hagé”. Kortom, Joh. de Geest had een worstenmakerij als filiaal.

Alweer een verbouwing

Ondanks de crisis boert De Geest goed met zijn spek en runderlappen van alleen vers geslacht en Hollands vee. Het komt anno 1936 tot een nieuwe verbouwing en zelfs tot een forse uitbreiding. Ietwat speculatief beredeneerd: de financiering is wellicht wederom gemengd, want nummer 20 van (de vroegere) huisbaas Willem le Mair wordt erbij getrokken en de ongetwijfeld door of door bemiddeling van die laatste in de arm genomen gerenommeerde Leidse architect J.W. Reijneveld verleende opdracht aan I.Th. Cornet, aannemer, tot het verbouwen van de percelen Steenstraat 18-20, waarin zal worden “gevestigd” (sic!) de Slagerij van Joh. de Geest. Josua Wilhelm Reijneveld zijn we in maart van dit jaar al tegengekomen in verband met de totale vernieuwbouw van Le Mairs pand Steenstraat 19. De naar zijn grootvader vernoemde behangerszoon Izaak Theodorus Cornet (1899-1958), in 1919 gehuwd met Hendrika Zitman, schreef als aannemer in op vele aanbestedingen. In hetzelfde jaar 1936 was hij de op na laagste inschrijver op een ander project waar vlees aan zat: de door de Commissie van Beheer van het Slachthuis op het bureau van Gemeentewerken aanbestede wijziging van de darmenwasserie en de riolering in en van het Openbaar Slachthuis.

Hoe het ook zij, in de rubriek “Van onze adverteerders” (dat waren nog eens eerlijke advertorials...) van de *Leidsche Courant* van 4 juni 1936 konden we lezen over de Heroeping van de slagerij van Joh. de Geest (de zaak was niet

Steenstraat 18-20 (met erker) gezien vanaf de Beestenmarkt. Foto Niek Bavelaar, oktober 2012.

echt dicht geweest, corrigeerde men zichzelf) en de bijtrekking van het voormalige café van den heer K., waarmee een naar de eisen des tijds ingerichte zaak met een gevelbreedte van 9 meter ontstond. Het *Leidsch Dagblad* van dezelfde dag (ook betaald?) is nog wat uitgebreider en specifieker: door bijtrekking van het voormalige café van den heer Kossen en een algehele verbouwing heeft de rund-, kalfs- en varkensslachterij van den heer Joh. de Geest thans een geheel ander aanzien gekregen... Op de plaats van den vroegere smallen en ondiepe winkel is een prachtige, flinke verkoopruimte ontstaan ter grootte van zo’n 80 vierkante meter met helder wit betegelde wanden, forse marmeren toonbanken en elektrisch gekoelde vriescellen. Enzovoorts.

Voor de feitelijke verbouwing geeft de op de Boisotkade aanwezige klapper op bouwvergunningen en hinderwetsvergunningen weer eens uitkomst. In een niet al te omvangrijk dossier vinden we een verzoek van architect Reijneveld voor de verlening van een bouwvergunning ten behoeve van Joh. de Geest. Het advies van de waarnemend directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht spreekt van het veranderen van de winkelwoonhuizen 18 & 20 (Sectie B 2899-2390) tot één winkelwoonhuis. De begane grond zal geheel als bedrijfsruimte worden gebezigd. De erker mag niet meer dan 0,35 meter buiten de voorgevel uitsteken. Voor het hebben van deze erker is een belasting aan de gemeente verschuldigd van 150 gulden per jaar. De schatting van de bouwkosten bedraagt 5.800 gulden. Kortom, het is nu vrijwel zeker dat architect Reijneveld in opdracht van slager De Geest in 1936 verantwoordelijk was voor de fysieke verheling van 18 & 20 en een verandering van het aanzicht van de gevel, in het bijzonder de voor die tijd (en voor Reijneveld, zie Steenstraat 19) typerende overhangende erkerconstructie in het woongedeelte op de eerste verdieping.

De “prehistorie” van nummer 20, de rechterzijde van de nieuwe slagerij, is een apart verhaal, dat later aan de orde komt.

Door zijn harde werken, kennelijk slechte gezondheid en de benarde oorlogsomstandigheden afgemat en geplaat droeg Joh. de Geest medio 1942 de slagerszaak over aan de via Den Haag uit Numansdorp afkomstige volleerde slager en beginnend zelfstandig middenstander Arie Maarten Maasdam. Arie kreeg een huurcontract voor tien jaar. De Geest zelf overleed op 43-jarige leeftijd op 29 augustus van dat zelfde jaar. Hij liet vijf kinderen achter, de jongste twee een net geen zesjarige tweeling. Zijn weduwe volgde hem net geen twee jaar later op 45-jarige leeftijd. De naam Joh. de Geest zou naar goed middenstandsgebruik vanwege behoud van reputatie nog tot begin jaren vijftig op de winkelvoorkeur prijken en in Maasdam’s advertenties vermeld worden. In 1952 kocht Maasdam het pand 18/20 van de erven De Geest voor 27.000 gulden.

Voorgevel Steenstraat 18-20 en etalage slagerij Maasdam met in de deur opschrift Joh. de Geest. Foto eind jaren veertig, in bezit van J. Maasdam.

Het verhaal van Maasdam

Wie was de bijna 35 jaar jonge nieuwe slager die al in april 1944 het complex winkelwoonhuizen 14-16 van de dan bijna 70-jarige voormalige tabaksfabrikant en winkelier Willem le Mair verwerft? (Het verheeld winkelwoonhuis 18-20 zou Arie Maarten Maasdam voorlopig blijven huren en pas in 1952 kopen.) Welnu, Arie kwam van ver. Hij werd geboren op 17 augustus 1916 als zoon van Jan Maasdam en Pleuntje Elisabeth Vermaat in Numansdorp in de Hoekse Waard, thans de gemeente Cromstrijen. In 1841 verwierf Arie Maartens grootvader Arie Maasdam de stenen korenmolen aan de Molendijk. Deze stenen molen (type grondzeiler) werd in 1953 definitief onttakeld en grotendeels gesloopt. De molen zelf (niet het molenhuis) werd al in 1929 geveild. Een stompje van de onderbouw valt nog te bezich-

Ansichtkaart Molendijk, Numansdorp met molen fam. Maasdam. Poststempel 1927, afzender wed. A. Maasdam. Kaart collectie J. Maasdam.

De tram door de Steenstraat vanaf de Beestenmarkt met uitstaand markies van slagerij Maasdam. Foto eind jaren vijftig. Bezit J. Maasdam.

tigen. De Maasdammen bezaten de molen met wat landbouwgrond. Jan Maasdam stierf "op het land" toen Arie Maarten nog maar negen jaar was. Arie Maarten moest als oudste (hij had twee jongere zussen) al betrekkelijk vroeg de kost verdienen, dus na de lagere school en enkele jaren ULO begon hij op zijn vijftiende te werken bij de dorps-slager, eerst als slagersjongen voor "horen en brengen", oftewel bestellingen opnemen en bezorgen, maar vervolgens ook in de slagerij helpen met het echte ambachtelijk

slagerswerk. Bij deze slager, die één koe per week slachtte, haalde Arie Maarten, kortweg Arie, zijn gezellendiploma en het diploma om als slachter te kunnen werken.

Arie was best wel ondernemend. Zijn hobby was kanovaren in de polderslootjes. Daar kwam zijn moeder pas achter toen hij een keer omsloeg. Arie kwam uit een orthodox hervormd milieu en ook later bleef hij een gelovig man. (Volgens de volkstelling van 1947 was 97,5 % van de gemeente Numansdorp protestants.) Maar kerks was hij al lang niet meer, sinds hij op zijn enige vrije dag, de zondag, tot zijn hevige verontwaardiging bij het schaatsen een keer berispt was en van het ijs gehaald met het oog op de zondagsheiliging.

Tegen de tijd dat Arie in dienst moest en volleerd was, vond zijn baas de tijd gekomen dat Arie naar ander werk moest omkijken. Hij kwam terecht bij een grote slagerij in Den Haag, de fa. Mussert & Co, waar ze elke dag wel een koe ter verwerking binnenkregen. Ondanks zijn diploma's begon hij met ramen zemen van de etalage, maar al snel maakte hij promotie en werd hij naar een ander filiaal overgeplaatst. Hij leerde er het slagersambacht op middelgrote schaal kennen en begon er naar een eigen zaak te verlangen. Maar voorlopig was het nog afwachten op een zolderkamer en eens in de week naar moeder in Numansdorp op

de motorfiets. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1939 werd Arie gemobiliseerd in de Gelderse Vallei. Hij zou de strijd om de Grebbeberg in de meidagen van 40 hebben meegemaakt. Later, via dienstkameraden of terug in Den Haag, hoorde hij van het vrijkomen van de slagerij van Joh. de Geest in de Leidse Steenstraat, gemakkelijk te bereiken vanuit Den Haag.

Per 1 juni 1942 nam Arie de zaak van Joh. de Geest over, waarbij hij hoopte "ondanks de moeilijke tijdsomstandigheden" door het leveren van prima vlees en vleeswaren hetzelfde vertrouwen te genieten als zijn voorganger. Die leveranties waren in oorlogstijd natuurlijk steeds lastiger, maar omdat Arie officiële vaste leverancier was van het nabijgelegen Academisch Ziekenhuis, bleef hij verzekerd van aanvoer. En dan bleef er voor het goede doel wel eens iets achter de toonbank. In dat verband is er ook het verhaal dat Arie per boot via de Kager plassen een weiland aandeed waar men clandestien een koe slachtte. Op die manieren kwam je bijvoorbeeld aan vlees voor onderduikers. Een van de zussen (de oudste van de twee) wist later ook te vertellen hoe ze geschrokken was toen ze de rookkast van haar broers worstmakerij in de Narmstraat (hoek Kruisstraat? de oude werkplaats van Joh. de Geest?) vol zag staan met geweren.

Arie was in de oorlog met moeder en een van zijn beide zussen op de Steenstraat gaan wonen. Op 17 juli 1948 huwde hij te Rotterdam Dirksje (roepnaam Dicky) Heuff, geboren te IJmuiden (Velsen) op 14 april 1920. Dirksje Heuff was dochter van Dirk Cornelis Heuff (Gorcum 1882 – Rotterdam 1959), uitvoerder van bouwwerken en aannemer, en directeur van de Sliedrechtse firma Volker & Bos, en Dirksje Bot (Oostende, België, 1920-Rotterdam 1959). Kortom, Arie trof een welvarende bruid. Uit Aries huwelijk werden drie kinderen geboren, van wie de oudste twee op de Steenstraat: Jan Maasdam (1950), gepensioneerd parfumeriehandelaar, Dirk Cornelis, gepensioneerd winkelier in doe-het-zelf-zaken (1951) en Dirksje (onderwijzeres, geboren in Oegstgeest in 1959).

Groei, bloei en overname

Arie bracht de zaak aan de Steenstraat tot steeds grotere bloei. Al kort na de oorlog nam hij het Bouw- en Timmerbedrijf J. Dietz, vlakbij gevestigd aan Galgewater 19, in de arm voor een kennelijk noodzakelijke kleine verbouwing naar eigen smaak en inzicht. Daarvoor was bij de overname tijdens de oorlog natuurlijk geen gelegenheid geweest. Op 10 maart 1949 adverteerde hij al triomfantelijk: vleesrantsoen verhoogd!! 't Kan er nu weer af: een bonnetje voor de boterham, maar dan ... van Maasdam. Dit gold onder meer hamspek en tongenworst. De leverworst, zure zult en bloedworst waren volgens dezelfde annonce

Feestelijke uitstraling van vleeswaren bij slagerij Maasdam na verbouwing. Foto bezit J. Maasdam.

Groepsportret personeel slagerij Maasdam bij gelegenheid van een verbouwing. Foto bezit J. Maasdam.

weer zonder bon verkrijgbaar. In 1952 noemt Arie zich vleeshouwer-grossier. Arie kocht in eigen persoon de runderen op de zeer nabijgelegen Leidse veemarkt en hij liet ze dan volgens voorschrift even verderop slachten op het Gemeentelijk Slachthuis aan de Maresingel. Halve koeien werden de koelcellen in de Steenstraat ingedragen, cellen die van grote blokken ijs waren voorzien. Arie gebruikte, zoals hem geleerd was, alle delen van de koe. Begin jaren vijftig werkte Arie al collegiaal samen, dit met het oog op gezamenlijke inkoop en gedeelde advertentiekosten, met de slagers Borghans van de Hogewoerd, Oud van de Oude Herengracht en Bergers van de Haarlemmerstraat. "Modelslagerij Maasdam" bleef verder wel zelfstandig en zelfs nam hij in maart 1955 op Haarlemmerstraat 216 de slagerij van Arnold H. Bergers over en hij begon eraan nog een snackbar die hij van eigen vlees voorzag, gedreven door Aries zus Dis (gehuwd met banketbakker C.J. Kamhooft) op Haarlemmerstraat 218. Wat later dreven Kamhooft en zijn vrouw ook snackbar 't Poortje (naast Sint Salvatorshof) op Steenstraat 15, schuin tegenover de sla-

Slagersjongen, mogelijk in Numansdorp.

Een van de filialen van de Haagse slagerij Mussert, waar Arie Maasdam werkte. Circa 1938. Foto coll. J. Maasdam.

De 'halve koeien' van slagerij Maasdam hingen uitdagend in de winkel. Foto bezit J. Maasdam.

gerszaak. In 1956 werd de zaak op de Steenstraat inwendig gemoderniseerd.

Naar aanleiding van de aankoop van de Haarlemmerstraat zei de jonge ma Maasdam te hopen dat het wel de laatste aankoop zou worden, want Arie werkte van 's morgens zes tot 's nachts één uur. Tegen zijn oudste zoon Jan zei hij later: word jij maar drogist, want Arie zag om zes uur zijn overbuurman van de drogisterij de poorten sluiten, terwijl hij zelf dan nog uren moest schoonmaken.

Jan heeft zich deze goede raad aangetrokken, want hij werd de eerste drogist van de Merenwijk, in winkelcentrum de Kopermolen, en hij stichtte daarnaast nog de nodige regionale filialen.

Hoofdvesting Maasdam had veel personeel. De slager had wel "zeven fietsen rijden". Er waren dus minstens zeven slagersknechten, die in Leiden en Oegstgeest met "boekjes" gingen horen en bezorgen. Ze werden "aangestuurd" door oma Maasdam (overleden in 1970 op 84-jarige leeftijd).

Er zijn twee ongedateerde groepsfoto's van het personeel van Maasdam, alle in witte slagersjassen. Eentje met 16 personen, inclusief Aries zus, eentje met niet minder dan 18 personen. Het waren niet alleen de halfwas slagersjongens, maar ook volwassen mannen, die in de worstenmakerij achterin de zaak werkten. In 1958 was er even paniek, toen de omgeving van Beestenmarkt en Oude Vest in nevelen gehuld ging door vette rook. In de rook-kas was brand uitgebroken, doordat een stuk spek op de rookplaat terecht was gekomen. De nevelspuit van de brandweer was er goed voor, zo'n 130 kg spek ging verloren. In 1954 had Arie genoeg verdiend om een stuk grond te kopen aan de Haarlemmertrekvaart in Oegstgeest, waar hij een bungalow liet neerzetten, die het jonge gezin met oma Maasdam in 1956 betrok.

De concurrentie tussen de talrijke slagerijen in de jaren vijftig en zestig was groot. Zo had je aan de overkant in de Steenstraat slager Zandbergen, die telkens als hij de prijzen van Maasdam zag, er net een paar centen onder ging zitten. Ook slager Teekens, die steeds meer zaken opkochte, had een handje van dit soort benepen praktijken. Teekens had onder meer twee winkels aan de Lange Mare. Arie Maasdam kocht het ertussen gelegen pand en dreigde er ook een slagerij te vestigen, als Teekens niet inbond. In die tijd werd wel gezegd: Teekens was "de slager van Leiden", maar Maasdam verkocht het vlees. Uiteindelijk boog Maasdam voor de goede prijs die Teekens bood en op 47-jarige leeftijd verkocht hij anno 1973 de zaak aan de Steenstraat aan de grootste concurrent, die er nog een paar jaar de naam "Teekens voorheen Maasdam" voerde. "'t Is goed. 't Is van Teekens", staat er op de reclame van begin jaren '70. Het echtpaar Maasdam-Heuff trok zich terug in Oegstgeest (Dicky overleed in 1991, Arie in 2002).

Wisselende exploitanten

Begin jaren tachtig ging het zakenimperium van slagersbedrijf Teekens (tijdelijk gelieerd aan "de Vleeschmeesters") aan veelvraat ten onder. De Vleeschmeesters gingen nog heel even door onder de naam De Vleesmarkt, maar dit filiaalbedrijf hield niet lang stand tegen de opkomende supermarkten. En Eimert Teekens had zich verslikt in een branchevreemde activiteit, onroerend goed. Ook toen al. Op Steenstraat 18-20 kwam in 1982 eerst een groentezaak van P. van Houten (na een jaartje op de Beestenmarkt), in 2002 vestigde zich er, na drastische verbouwing van de beneden-pui, Vishandel Atlantic van de familie Tagi, nog steeds bekend van de succesvolle winkel aan het Levendaal. Nu is er alweer een aantal jaren een mediterrane shoarma, pizza- en broodjeszaak gevestigd, sinds juni dit jaar in handen van de heer Osman Akbulut onder de

Steenstraat 18-20 (met erker) tussen belwinkel (14-16) en "eeterij" (22-24). Foto Niek Bavelaar, oktober 2012.

naam NALIE FOOD (al gevestigd op de Hoge Rijndijk), genoemd naar de Koerdische dichter Nali (1797-1869). De panden aan de Steenstraat zijn nog steeds in handen van de erven Maasdam.

Gescheiden wegen kwamen samen

In de inleiding van dit artikel wezen we al op de gecompliceerde en niet altijd even duidelijke geschiedenis van de twee panden die in de loop van de twintigste eeuw één werden. Nummer 18 werd in 1922 van sigarenfabriek slagerij en nummer 20 had een café geherbergd en werd in 1936 bij de slagerij getrokken. De beide panden kenden een eigen eigendoms- en exploitatiegeschiedenis. Hun afzonderlijke historie werpt ook iets meer licht op de ouderdom van het gebouw zoals we dat nu kennen. Maar over wat we weten van die vroeger gescheiden wegen meer in een volgend artikel.

Gerard J. Telkamp.

Met dank aan Jan Maasdam voor twee lange en informatieve gesprekken en voor het opduiken van allerlei oude foto's.

Dit artikel draag ik op aan mijn grootvader Franciscus van de Vooren, slager te Hillegom, overleden te Leiden in 1930, en mijn overgrootvader Hendrik Christiaan Köhler, slager te Bloemendaal en aldaar overleden in 1905 (GJT).

Personeel firma Maasdam na modernisering van winkel en slagerij. Bij slagerij Maasdam gold: alle neuzen dezelfde kant op. Anno 1956. Steenstraat 18 of Haarlemmerstraat 216. Foto bezit J. Maasdam.

UIT LEIDEN EN REGIO

SLOOP BREESTRAAT 68 TOEGESTAAN

Leiden – De sloop van het rijksmonument Breestraat 68/68a (met daarin cadeauwinkel Het Steentje) is door de Raad van State toegestaan. Op deze plek moet een steeg met winkels komen tussen de Breestraat en de Aalmarkt. Daartegen is bezwaar gemaakt door de winkeleigenaar, de Stichting Aalmarktgebied en de Bond Heemschut. Zij vinden het een slecht idee om een monumentaal pand op te offeren aan een winkelplan.

De Raad van State meent evenwel dat ontwikkelingen in het centrum mogelijk moeten blijven, ook al is de binnenstad van Leiden een beschermd stadsgezicht. De raad vindt dat de uitvoering van het Aalmarktplan kan leiden tot verbetering van het gebied. Het Aalmarktplan kan echter niet uitgevoerd worden zonder sloop van Breestraat 68. Ook meent de Raad dat met het afbreken van Breestraat 68 de minste schade aan de historische bebouwing ter plaatse wordt toegebracht.

BOLLENSCHUUR

Voorschoten – De oude bollenschuur aan de Veurseweg in Voorschoten is verkocht aan het Voorschotense tuinontwerpbedrijf Extravert. Het bedrijf wil de oude bollenschuur in oude glorie herstellen en eromheen een ecologische landschapstuin aanleggen. Het bedrijf zal zich hier ook vestigen, waarschijnlijk in het begin van het volgende jaar.

GEMAAL WORDT RESTAURANT

Haarlemmermeer – In juni is een begin gemaakt met de herbesteding van het gemaal De Lynden, een van de

drie gemalen waarmee de droogmaking van het Haarlemmermeer in 1849-1851 werd uitgevoerd. Vorig jaar heeft het Hoogheemraadschap van Rijnland het gemaal overgedragen aan BOEi, dat voor de restauratie van het rijksmonument zorgt. Mede dankzij een bijdrage van de gemeente Haarlemmermeer kan de schoorsteen van het rijksmonument geresoureerd worden.

BOEi is de non-profitorganisatie, die zich specialiseert in restauratie en herbesteding van industriegebouwen. Het achterste deel van het monument zal restaurant worden. (BOEi).

DREIGING VOOR HEESTERBOOM

Leiden – Bij het herontwikkelen van het Haagweg-kwartier wordt onvoldoende rekening gehouden met de belangen van de houtzaagmolen De Heesterboom, een rijksmonument uit de tophonderd, gelegen aan de Haagweg en het Galgewater. Al eerder werd bij de molen de Put al geen rekening gehouden met de molenbiotoop en nu dreigt hier hetzelfde te gebeuren.

Dit zeggen de besturen van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) en van de Stichting Molen d'Heesterboom in een brief aan het college van B&W en de leden van de gemeenteraad. Het moet mogelijk zijn bij het herontwikkelen van dit gebied rekening te houden met de werking van een in bedrijf zijnde houtzaagmolen.

De molenbiotoop is een eenvoudige manier om de maximaal aanvaardbare hoogte van objecten rond de molen te berekenen. De besturen constateren dat de gemeente veel doet om het erfgoed te behouden en zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Aan de andere kant wordt met een rijksmonument als de Heesterboom geen rekening gehouden.

De besturen willen vernemen of de provincie ontheffing heeft verleend voor het in acht nemen van de molenbiotoop. Als dat niet het geval is, dient het plan te worden aangepast.

Wij brengen het nieuws bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

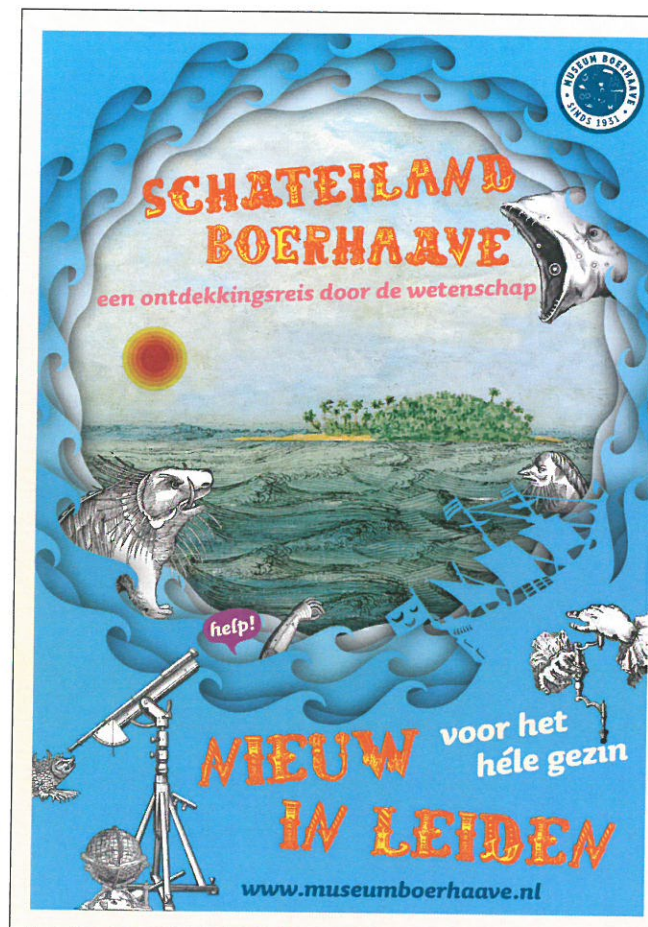
Dat brengen wij graag bij u thuis.

Word abonnee,
bel 088 – 8241111
of surf naar
www.leidschdagblad.nl

www.leidschdagblad.nl

Leidsch Dagblad

suzanne 20 fischer
boudhistorisch onderzoek e eeuwse monumenten

gsm 06.54 78 77 56 mail@suzannefischer.nl
hofbrouckerlaan 10 2341 LN oegstgeest tel. 071.7850073
www.suzannefischer.nl

